

Artikel

Margriet Kim Nguyen, Wim Burggraaff en Wilma Simons

Meer digitaal, minder sociaal?

Impact van corona op actieve erfgoed- participatie

Recent Vlaams onderzoek leert dat erfgoedparticipatie¹ door vrijwilligers en erfgoedgemeenschappen tijdens de pandemie deels stilviel of in digitale vorm voortging. Bovendien is sprake van een zware negatieve impact op het sociale aspect van het vrijwilligerswerk (Adriaen et al. 2021, 38).

Wat waren de effecten in Nederland en welke consequenties kunnen beleidsmakers daar voor de toekomst aan verbinden?

Recente kwantitatieve gegevens over actieve cultuurparticipatie tijdens de pandemie tonen een lichte daling van amateurkunst- en erfgoedbeoefening in groepsverband². Bij amateurkunstverenigingen daalde het aantal leden en musea rapporteren over een afname van het aantal vrijwilligers (CBS statistiek Musea³; ledenaantallen via Koornetwerk Nederland, in Neele 2021). Vóór corona was overigens al een dalende trend zichtbaar.

De kwantitatieve gegevens over cultuurbezoek in het algemeen tijdens de pandemie laten een duidelijke groei van online bezoek zien². Online cultuurbeoefening is bij een aantal culturele praktijken minder makkelijk te realiseren. Uit de Monitor Amateurkunst (Neele et al. 2021) blijkt echter wel dat tijdens de pandemie veel meer gebruik is gemaakt van online platforms, zowel voor scholing als voor het tonen van werk. Daarnaast is er een verschuiving van collectieve naar individuele beoefening te zien. Hierdoor ondervonden ‘meer “sociale” kunstzinnige en creatieve activiteiten veel negatieve gevolgen van de pandemie, omdat het repeteren, oefenen, leren en optreden bij deze activiteiten voor een belangrijk gedeelte samen met anderen wordt gedaan’ (Ibid.).

Laat de impact van de coronapandemie op cultuurbeoefening zich inderdaad samenvatten als ‘meer digitaal, minder sociaal’?

Impact op actieve erfgoedparticipatie

In het kader van het Verdrag van Faro heeft de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) een grootschalig kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar erfgoedparticipatie⁴. De hoofdvraag luidde: hoe kunnen erfgoedprofessionals, erfgoedinstellingen en overheden werken volgens het Verdrag van Faro? Wat betekent dit voor de erfgoedpraktijk? Tussen september 2019 en juni 2021 werden 104 respondenten, betrokken bij 61 verschillende erfgoedactiviteiten, geïnterviewd. Het gaat om erfgoedprojecten opgezet door burgers en stichtingen of initiatieven vanuit de overheid en erfgoedinstellingen waarbij burgers participeren. Denk aan archeologische opgravingen samen met de dorpsgemeenschap, jongeren die op basis van archiefonderzoek naar hun afkomst *oral history* interviews afnemen, of het herbestemmen van een kerk door buurtbewoners naar een cultureel ontmoetingscentrum. De respondenten waren betrokken als initiatiefnemer (als burger), vanuit een gemeenschap, als vrijwilliger of participant, als ambtenaar, of werkzaam bij een erfgoedinstelling of andere organisatie. Aanvullend zijn in mei 2021 een aantal focusgroepen georganiseerd met initiatiefnemers en deelnemers van participatieprojecten rondom digitaal erfgoed.

Aangezien het merendeel van de interviews ná mei 2020 werd afgenomen, tijdens de pandemie, geeft het onderzoek ook inzicht in de impact van corona op erfgoedparticipatie.

Digitale erfgoedactiviteit.
© Erfgoed 's-Hertogenbosch.
Fotografie: Jef Monté

Activiteiten

Een groot aantal respondenten benoemde dat reguliere activiteiten werden afgelast of uitgesteld door de maatregelen. Wekelijkse bijeenkomsten vonden digitaal plaats omdat locaties gesloten waren. Uitstapjes voor deelnemers werden uitgesteld, zoals het bezoek aan een bierfeest in België rond een onderzoek naar de hopcultuur. Expliciet werd benoemd dat juist het sociale aspect niet vervangen kon worden door digitale alternatieven omdat inderdaad contact volgens participanten ontbrak. Ook de afwezigheid van sociale interactie en samenwerking bij een activiteit werd als een gemis ervaren. Denk aan motivatieverlies bij een erfgoedinitiatief als er niet wekelijks in groepsverband kan worden samengewerkt aan een collectie: 'Ik zit nu in mijn eentje in het herbarium, dan denk je ook maar in je eentje en dat is wel eens te beperkt.'

Uit de interviews blijkt dat er veel nieuwe erfgoedparticipatie-activiteiten ontstonden. Deze zijn op te delen in drie categorieën. Ze vonden veelal geografisch verspreid plaats op 'nieuwe' locaties, werden in online vorm omgezet of gecreëerd of de beleving van de coronaperiode zelf stond centraal. Hierbij zien we een toegenomen deelname aan reeds langer bestaande vormen van digitale crowdsourcing, waarbij deelnemers online bijdragen aan een erfgoedactiviteit.

Binnen de eerste categorie lag de nadruk op het waarderen en betrekken van de directe omgeving. Het belang van geografische nabijheid stond hier centraal (Utard 2005). Enerzijds ging het om ruimtelijke verspreiding van activiteiten. Anderzijds werd gewezen op activiteiten waar mensen zich betrokken bij voelen, zoals het uitzetten van wandelingen of fietsroutes of het initiatief van een historische vereniging om een tijdschrift te lanceren om 'verhalen te verspreiden'. Opvallend bij deze categorie was dat erfgoed hier vaak ook het welzijn van deelnemers stimuleerde aangezien de activiteiten mensen ook 'letterlijk in beweging brachten'.

Binnen de tweede categorie stond het online toegankelijk maken van erfgoed centraal, zoals het digitaliseren van 3D-maquettes van →

monumenten door een heemkundekring en het ontstaan van blogs en podcasts. De intentie van een van de podcasts was om verhalen tijd- en plaatsonafhankelijk te kunnen delen: 'Want zo'n podcast kan natuurlijk wel, daarvoor hoef je niet samen in een bootje te stappen. Dan kan iedereen luisteren.' Door de inzet van digitale technologieën ontstond nieuw 'digital born' materiaal waarin nieuwe vormen van digitale beleving centraal stonden, zoals het ontwikkelen van digitale veldexcursies en VR-games.

De derde categorie betrof platformen waarop bijvoorbeeld bewoners individueel verhalen deelden over hoe ze hun wijk of het alledaagse leven in coronatijd hebben ervaren. Corona bleek een katalysator voor het participatief creëren en archiveren van een webcollectie, wat een gevarieerd beeld gaf van het leven tijdens de lockdown: 'Als we over honderd jaar terugkijken en mensen, onderzoekers of journalisten gaan in ons archief graaien... dan denken wij dat die een heel mooi beeld krijgen van die tijd waarin we toen leefden, tijdens die lockdown.'

De digitalisering van activiteiten lijkt ervoor te zorgen dat de drempel om te participeren lager ligt. Zo schakelde een crowdsourcingproject over op webinars en wist hierdoor veel meer deelnemers te bereiken. In de focusgroepsgesprekken werd aangegeven dat digitale deelname kan bijdragen aan fysieke gemeenschapsvorming. Participanten zochten, wanneer mogelijk, elkaar op buiten digitale bijeenkomsten omdat ze zich online al onderdeel voelden van een gemeenschap.

Generatieverschillen

De betrokkenheid van jongere en oudere generaties⁵ bij de nieuwe activiteiten loopt echter uiteen. Zo werd binnen een museum, tevens dagbesteding en loket voor reparatie van apparaten, een toename van activiteiten (door particuliere opdrachten) geconstateerd: 'De mensen die aanwezig en gewoon gezond waren, die waren hier aan het werk. [De vrijwilligers] hebben als een dulle gewerkt...' Dit was echter niet het geval voor de wat oudere generatie: 'We hebben natuurlijk ook mensen die een zwakkere gezondheid hebben, die durven dan niet.'

Met name de wat oudere generatie participanten en vrijwilligers leek binnen de erfgoed-activiteiten het meest getroffen door de maatregelen. Allereerst omdat de anderhalve-meterafstand niet gehandhaafd kon worden, bijvoorbeeld tijdens een wekelijks 'gezamenlijk koffiemoment met senioren uit de wijde omgeving'. Deelnemers aan een *oral history* project gaven aan dat geen interviews bij mensen thuis konden plaatsvinden. Daardoor kwam de geschiedschrijving, waarvoor je van oudere mensen afhankelijk bent, stil te liggen. Bovendien was er sprake van een gepercipieerd gevoel van onveiligheid. Dat bleek onder andere toen fysieke bijeenkomsten wel weer mogelijk waren, maar participanten nog niet durfden samen te komen. Hierdoor werden bestaande digitale werkwijzen langer voortgezet.

Terwijl de oudere generatie meer getroffen leek te zijn door de impact van de maatregelen, creëerden nieuwe, digitale, erfgoedparticipatie-activiteiten juist een toenemende betrokkenheid van jongeren. Zoals bij het organiseren van een dialooggesprek via Zoom binnen een erfgoed-initiatief en het, in samenwerking met opleidingen, ontwikkelen van digitale toepassingen voor erfgoedorganisaties. Hierdoor kregen ze ook meer interesse voor erfgoed, mede door het ontwerpen van een VR-Game waarin 3D-scans van archeologische vondsten te zien waren en verschillende 3D-modellen van gebouwen zijn gebouwd. Ook werden jongeren betrokken bij nieuwe fysieke activiteiten, zoals het uitvoeren van een toneelstuk of het ontwerpen van nieuwe rituelen voor een herdenking.

Tot slot

Het Verdrag van Faro benadrukt het recht op deelname aan cultureel erfgoed. Gedurende de pandemie kwamen de mogelijkheden hiervan onder druk te staan. Die impact is echter niet voor iedereen gelijk. De door ons geanalyseerde data lieten verschil van impact bij jong en oud zien. Uit breder onderzoek naar de maatschappelijke impact van corona blijkt dat nog meer variabelen invloed hebben op de mate van impact, zoals opleidingsniveau, woonomgeving en sociaal kapitaal.⁶

De bevindingen uit het Faro-onderzoek sluiten aan bij de cijfers die op een daling van erfgoedparticipatie in groepsverband wijzen.

Maar ons onderzoek laat daarnaast zien dat er ook nieuwe (online) activiteiten ontstonden. Wanneer activiteiten digitaal gingen, misten respondenten in eerste instantie wel het informele sociale aspect. Dat werd vooral aangegeven door de oudere generatie, die uit angst voor het virus terughoudender was om fysiek samen te komen. Jongeren leken juist actiever te zijn gaan deelnemen aan erfgoedparticipatie-activiteiten waarin digitale technologieën gebruikt werden en nieuwe manieren van digitale beleving ontstonden. Dat wekte bij hen tevens een grotere interesse in erfgoed op. Bovendien bleek deelname aan online-activiteiten laagdrempeliger en kon die een vervolg krijgen in fysieke groepsdeelname.

Het is van belang om herstel van erfgoedparticipatie aandacht te geven in het cultuurbeleid en in de werkwijze van erfgoedprofessionals die participatie faciliteren. Omdat de impact per generatie verschillend uitpakte is het raadzaam om in plaats van een generieke aanpak, separate maatregelen te ontwikkelen voor de jongere en oudere generatie. Kijk daarnaast ook naar de mogelijke relevantie van in ander onderzoek (impactcorona.nl) genoemde leefstijlvariabelen.

Digitale vormen van participatie hebben zich in de coronajaren sterk ontwikkeld en het is te verwachten dat die trend de komende jaren doorzet. Ons onderzoek laat zien dat de sociale waarde van participatie hiermee niet noodzakelijk verdwijnt. Digitale en fysieke participatie verschillen in de mate van sociale interactie, maar ze vormen in praktijk niet noodzakelijk een tegenstelling. Digitale participatie kan de drempel voor fysieke participatie verlagen. Maak digitale participatie daarom onderdeel van een doelgroepgerichte beleidsaanpak. En om digitale innovatie te ondersteunen dient

het aanbieden van digitale kennis en het trainen van digitale vaardigheden voor kleinere erfgoedinitiatieven meer aandacht te krijgen (zie ook Kemman et al. 2021). Dit kan ook weer drempelverlagend werken voor ouderen, die nu nog angst hebben om weer in groepen samen te komen. •

Literatuur

- Adriaen, L. (et al.) (2021) *Cultureel erfgoed en corona: een balans: een verkennende studie over de impact van de COVID-19-pandemie op de Vlaamse cultureel-erfgoedsector*. Brussel: Faro/Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw.
- Kemman, M. (et al.) (2021) *Stand van het Nederlands digitaal erfgoed 2021: 1-meting naar aanleiding van het Intensiveringsprogramma 2019-2021*. Utrecht: Dialogic.
- Neele, A. (2021) 'De sector in coronatijd: ongenadig hard geraakt'. In: *Cultuurkrant NL*, nr. 2, 14.
- Neele, A. en Z. Zenitz (2021) *Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd: monitor amateurkunst 2021: corona*. Utrecht: LKCA.
- Utard, J.M. (2005) 'Du patrimoine au «proximoine» ou le présent d'une illusion'. In: *Mots: Les langages du politique*, nr. 77, 137-144.
- 2 www.cultuurmonitor.nl/thema/cultuur-en-participatie/
- 3 opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/83533NED/table?ts=1642418023624
- 4 Het verdrag van de Raad van Europa inzake de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving, ook wel het Verdrag van Faro, staat centraal in het programma Faro Erfgoedparticipatie van de RCE. In aanloop naar de ondertekening van dit verdrag door Nederland, voert de RCE een groot onderzoek uit naar de praktijk van erfgoedparticipatie in Nederland. Dit leidt tot een advies aan de staatssecretaris van Cultuur en Media over hoe erfgoedprofessionals, erfgoedinstellingen en overheden kunnen werken volgens het Verdrag van Faro en wat de implementatie van dit verdrag betekent voor de erfgoedpraktijk. Zie www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/erfgoedparticipatie-faro
- 5 Binnen het Faro-onderzoek is de afbakening van de 'jongere' en 'oudere' generatie niet exact gedefinieerd. De data komen rechtstreeks uit de interviews waarin dit onderscheid veelvuldig naar voren kwam.
- 6 impactcorona.nl

Noten

- 1 Erfgoedparticipatie is het actief beoefenen van en deelnemen aan erfgoed. Mensen die actief beoefenen of anderszins betrokken zijn bij erfgoed in de vrije tijd, ofwel buiten werk, noemen we vrijwilligers, beoefenaars, deelnemers ofwel (leden van) erfgoedgemeenschappen.

Margriet Kim Nguyen is participatiespecialist binnen het Faro Programma van de RCE en onderzoeker binnen de onderzoeksgroep Evaluating Societal Impact aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

Wim Burggraaff heeft als beleidsadviseur, docent en onderzoeker ervaring met het onderwerp cultuurparticipatie en is werkzaam als participatiespecialist binnen het Faro Programma van de RCE

Wilma Simons is participatiespecialist bij de RCE waar zij met het uitlichten van praktijkvoorbeelden de Faro werkwijze mede gestalte geeft. Tevens onderzoekt zij de sociale waarde van erfgoedparticipatie

